

Ena izmed temeljnih značilnosti nemške okupacije v Sloveniji v letu 1941 so okupatorjeva prizadevanja, da bi zasedene pokrajine čimprej popolnoma ponemčili.¹ Za nobeno zasedeno pokrajino v Evropi niso nacistični načrtovalci raznarodovalnega dela predvidevali za popolno ponemčenje tako kratkega roka kakor ravno v Sloveniji. Prve tedne okupacije so nacisti odkrito razglašali, da dajejo Slovincem na Štajerskem le tri ali štiri leta časa, da se naučijo nemškega jezika in za-trjevali, da se bo nato tam govorilo samo še nemško.

Med temeljnimi ukrepi za doseg tega namena je bil množičen izgon Slovencev, zlasti narodno zelo zavednih, množično naseljevanje Nemcem in do potankosti obdelan sistem ponemčevanja, ki naj bi zajel slehernega človeka. Te ukrepe — tako so sklenili ob zasedbi ali v nekaterih primerih še pred njo — naj bi uresničili na vsem nemškem zasedbenem območju v Sloveniji, ki so ga razdelili v dve enoti: Spodnjo Štajersko (slovenska Štajerska, severni del Dolenjske, vzhodni del Gorenjske, severozahodni del Prekmurja) in zasedena območja Kranjske in Koroške ali Južno Koroško (večji del Gorenjske, Mežiška dolina, dravograjski predel) na čelu z dvema šefoma civilne uprave. *Enak* temeljni cilj nacistične zasedbe slovenskega ozemlja aprila 1941 naj bi torej uresničili z *enakimi* ukrepi.

Temeljni cilj nacistične okupacije slovenskih pokrajin je določil Hitler v svojem ustnem naročilu vsakemu šefu civilne uprave posebej: »Machen Sie mir dieses Land wieder deutsch!« Temeljne smernice za množično izganjanje Slovencev pa je za vsako zasedbeno območje izdal državni komisar za utrjevanje nemštva in šef nemške policije Heinrich Himmler. Za izganjanje Slovencev iz Gorenjske in Mežiške doline jih je izdal prve dni aprila 1941, ko je prispel v Celovec, vendar se nam v pisni obliki niso ohranile ali pa nam še niso dostopne. Za Spodnjo Štajersko jih je izdal 18. aprila 1941, ko je nepričakovano in nenapovedano prišel v Maribor. Za obe zasedeni pokrajini so smernice predvidevale zlasti izgon narodno zelo zavednih Slovencev in priseljencev po 1. januarju leta 1914, popolni izgon slovenskega življa iz 20 km širokega pasu ob novi meji z Italijo južno od reke Save in t. i. Nezavisno državo Hrvaško, zahodno od reke Sotle ter izgon posameznikov, ki ne bi vstopili v raznarodovalni organizaciji, katerih ustanovitev so tedaj že predvidevali ali ki jih ne bi sprejeli v ti organizaciji. Vse prebivalce naj bi pred tem rasno in politično pregledali in ocenili.

Za obe zasedeni pokrajini so ustanovili tudi podobni politični organizaciji, ki naj bi vodili raznarodovalno delo. Na slovenskem Štajerskem so jo imenovali »Steirischer Heimatbund« (Štajerska domovinska zveza), na Gorenjskem in v Mežiški dolini pa »Kärntner Volksbund« (Koroška ljudska zveza). Verjetno bi tudi organizacijo na Gorenjskem imenovali »Heimatbund« (domovinska zveza) namesto »Volksbund« (ljudska zveza), če ne bi nekoč na avstrijskem Koroškem že obstajala organizacijo z imenom »Kärntner Heimatbund«.

Tudi drugi raznarodovalni ukrepi, ki jih je takoj po zasedbi uvedla nacistična nemška civilna uprava, so bili na obeh zasedbenih območjih enaki: odstranitev vsega, kar deželi ni dajalo nemškega videza, tj. predvsem slovenskih napisov, ponemčenje krajevnih in osebnih imen, ukinitve vsega, kar bi moglo vsaj malo zbujati slovensko narodno zavest, razpust vseh slovenskih političnih, družbenih, kulturnih in celo strokovnih organizacij in društev ter zaplemba njihove imovine, odstranitev vseh vrst spomenikov slovenske kulture, tj. zlasti knjižnic in knjig, ukinitve slovenskih in odprtje samo nemških šol, otroških vrtcev itd.

Uresničevanje teh ukrepov je spočetka na obeh zasedenih območjih potekalo enako dosledno in intenzivno; morda je šef civilne uprave za Gorenjsko izdal kakšen ukrep nekaj dni pozneje kakor šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko, vendar ne iz načelnih razlogov, temveč zaradi tega, ker je zaradi italijanske vojaške zasedbe Gorenjske na desnem bregu Save nemška civilna uprava na Gorenjskem nastopila dva tedna pozneje.

Prvi pomisleki proti enakemu obravnavanju Gorenjske in Spodnje Štajerske so se začeli pojavljati v drugi polovici maja 1941, oziroma jih poznamo iz tega časa. Postavil jih je štabni vodja aprila leta 1941 ustanovljenega urada za utrjevanje nemštva na Bledu dr. Karl Starzacher. Ta je bil tudi poverjenik za arhive, knjižnice in muzeje pri šefu civilne uprave za Gorenjsko ter vodja pokrajinskega arhiva NSDAP v Celovcu.

Dr. Starzacher je 22. maja 1941 sestavil »spomenico o poteh, da bi zasedena območja Koroške kulturno in narodnostno vključili v staro pokrajino Koroško in nemški rajh.«² V prvem delu, ki ima naslov »Stanje zadeve«, govori o tem, da je po razbitju Jugoslavije prišel del dravske banovine in sicer Gorenjska h Koroški pokrajini. »Koroška je s tem dobila nalogo, da območje, ki ga naseljuje

več kot 180.000 ljudi, izključno Slovencev, in v katerem je le malo za akcijo zmožnih volksdeutscherjev, priključi k stari koroški pokrajini in s tem k rajhu. Nad to nalogo je firerjevo naročilo, da je treba »to deželo napraviti nemško.« Opozarja na tri možne rešitve te naloge:

»1. rešitev: Popolna izselitev zasedenega območja in z njo radikalna rešitev gorenjskega vprašanja. Ta rešitev pa ni uresničljiva in naslednjih razlogov:

Ni tehničnih možnosti za tako veliko izselitev, ker so možnosti za sprejem izseljencev v Srbiji premajhne in ker je Srbija premalo oddaljena od Gorenjske. Načeloma pa tako radikalno rešitev izključujeta nemški delež krvi pri prebivalstvu Kranjske in velika rasna vrednost večjega dela prebivalstva.

Tudi gospodarska sestava območja, zasnova naselbin in etnografski značaj dežele sploh so takšni, da ni mogoče upoštevati 1. rešitve.

2. rešitev: Da bi območje napravili nemško, naj bi izgnali in tudi preselili v stari rajh vse izobraženstvo, vse po letu 1914 priseljene družine, prebivalce 20 km širokega obmejnega pasu in vse rasno manjvredne.

Ta rešitev predvideva, da je treba izgnati vse rasno manjvredne elemente, dalje vse tiste, ki so nevarni zaradi svoje izobrazbe ali kot obmejni prebivalci. Če razvoj gledamo v daljši perspektivi, je samo po sebi umevno, da morajo biti rasno manjvredni elementi na vsak način izkoreninjeni. Takih rasno manjvrednih elementov pa je razmeroma malo.

Izgon prebivalstva iz 20 km širokega obmejnega pasu bi dejansko pomenil izselitev vsega območja in bi zajel hkrati toliko rasno dobrih elementov, da ga dejansko ni mogoče uresničiti. Radikalna izselitev tako širokega obmejnega pasu bi hkrati razbila mnoge možnosti zdrave organske naselitve, tako da v sedanjih razmerah ni upravičena.

Kar se tiče izselitve izobraženstva, bi ta izselitev v Srbijo pomenila nevarnost iz sledečih razlogov: Posebne duševne zmožnosti slovenskega izobraženstva bi v Srbiji čimbolj izkoristili proti rajhu; ker Srbija meji neposredno na italijansko zasedbeno območje, in ima Italija interes, da obzirno podpira nemštvu sovražna prizadevanja na Gorenjskem, zato ker ima v perspektivi zahteve po naravni meji na Karavankah (v primeru s sedanjo politično mejo, ki ni naravno izrazita), je gotovo, da bo od tod v Srbijo izgnano izobraženstvo pred mejami rajha kaj kmalu začelo delati proti rajhu in mu škodovati. Če gledamo daljnovidno, tudi ni mogoče neprodušno zapreti meja rajha. Če pa bi rasno pretežno dobro izobraženstvo preselili v stari rajh, bi ga bilo mogoče nenehno policijsko nadzorovati in ga v krajšem času nevtralizirati, če bi

ga seveda gmotno zadovoljili in če bi se vživel v novo nemško okolje; hkrati bi preskrbeli rajhu dragoceno in pametno delovno silo, ki mu je zelo primanjkuje.

Drugače bi bilo mogoče vprašanje slovenskega izobraženstva rešiti tako, da bi ga popolnoma uničili z ustrelitvijo ali sicer z drugačno odstranitvijo, kar pa ne bi bilo ustrezno zaradi tega, ker aparat tajne državne policije zaradi težkih poizvedovalnih razmer ne bi mogel zajeti pravega izobraženstva in ker na drugi strani njegovo uničenje niti ne bi bilo po volji državnemu vodji SS, niti ne bi bilo znosno v sedanjih razmerah. S tem bi bilo nemško stališče do Jugovzhoda za daljši čas popolnoma razčiščeno in bi ga bilo tudi težko v načelu spreminjati. (Podčrtal T. F.)

Ker 2. rešitev v svojem celotnem kompleksu nima nobenih jasnih potez, je glede na potrebe organskega in razvojno-perspektivnega upravljanja dežele nezadovoljiva.

Možnost, da bi na tak način mogli deželo napraviti nemško, je prav tako negotova, ker bi velik del Slovencev na vsak način ostal v deželi; če bi mi tako ravnali z njihovimi sonarodnjaki, ne bi pri tem delu Slovencev nikakor krepili volje, da se ponemči, temveč bi ga le odbijali. Razen tega je jasno, da nekega naroda ni mogoče spremeniti v letih ali desetletjih, temveč s previdnim in pametnim delom šele skozi generacije. Sprememba narodnosti je na gorenjskem območju vsekakor mogoča, saj je treba le pravilno aktivirati nemški delež v krvi in kulturne vezi do nemštva.

3. rešitev: S smotrnim delom bo novo območje počasi ponemčeno. Izobraženstvo bo razbito tako, da bo sistematično premeščeno v rajh. Poskušali bomo pridobiti in pripeljati v našo državo preprostega človeka, na katerega lahko vpliva vodstvo, ki ni njegove narodnosti. Nemška šola in nemška kultura bosta začeli ponemčevalno delo, ki bo vsekakor uspešno šele skozi generacije. Bližnji cilj je ustanovitev vmesne plasti, ki bo čutila, da pripada rajhu in k ožji pokrajini Koroški. Ta sloj bo lahko naredil poln korak k nemštvu. V bistvu mora biti zastavljen enak sistematičen proces spremenitve narodnosti, ki je v stari Koroški pripeljal do tega, da so se vindišarji v svoji usodni skupnosti bojevali v obrambnih bojih skupaj z Nemci. Tak proces končno danes omogoča Štajercem, da skupno z vindišarji na Spodnjem Štajerskem, ki so v bistvu enako oblikovani glede na izpoved kakor kranjski Slovenci, sodelujejo pri graditvi. Poleg tega bo s to navidezno milo, vendar toliko bolj smotrno rešitvijo prej zagotovljen uspeh ponemčenja kakor pa z vsemi drugimi sredstvi, hkrati pa rajh ne bo izgubil vseh možnih ciljev v bližnjem Jugo-

vzhodu, ker ne bo povzročal trajnega bojnega razpoloženja.

Koroška ima zaradi vrste svojih ljudi in izkušenj svojega vodilnega političnega sloja pri usmerjanju ljudi večje asimilacijske možnosti kakor pa katerakoli druga pokrajina; lahko bi torej s prepričanjem sprejeli 3. rešitev in jo najboljše uresničili v interesu rajha.«

Nalašč sem navedel dobesedno tisti del Starzacherjeve spomenice, ki obravnava tri možne rešitve t. i. gorenjskega vprašanja in tudi nalašč podčrtal razglabljanja o popolnem iztrebljenju izobraženstva. Čeprav dr. Starzacher navaja dva razloga, ki sta temu nasprotovala, pa je vendarle zanimivo in hkrati značilno, da se je takšno razglabljanje sploh pojavljalo. Treba je tudi poudariti, da nobena od treh rešitev ne predvideva nadaljnje obstoja Slovencev na Gorenjskem kot etnične enote, vse tri predvidevajo njihovo narodno smrt.

Na koncu svoje spomenice dr. Starzacher predlaga »potek razvoja« ali, bolje rečeno, začetek uresničevanja 3. rešitve t. i. gorenjskega vprašanja. Pravi takole:

»Uspeti moramo s tem, da vodstvenim uradom predložimo pravilnost treh rešitev, da o njih razpravljajo. Če bi sprejeli 3. rešitev, bi bilo treba razmisliti o sledečem: Vse ukrepe je treba ne glede na vse druge pomisleke sprejeti tako, da bi lahko na tem območju namestili tiste ljudi, ki jih je treba razmestiti na njem: mlade koroške kmete, višek koroškega prebivalstva, ljudi iz Kanalske doline in iz Grödnertala, dalje je za borno litijsko območje treba upoštevati ljudi iz Fersentala in iz Lužnice, ki so se morali preseliti iz tridentinske pokrajine in tam pustiti imetje. Tam so živeli v zelo skromnih razmerah in v posledicah pretirane realne delitve svojih posestev (so pa rasno dobri).

Smotrna nasaditev teh naseljencev mora na vsak način pripeljati do uspeha, ker bo nujno potrebna izselitev slovenskih ljudi, ki jih bodo nadomestili nemški, dvignila manj prahu, kakor pa izselitev celih območij.«

Dr. Starzacher in tisti, ki so stali za njim, so se torej zavzemali za t. i. tretjo rešitev nasproti drugi, ki so jo po Himmlerjevih smernicah iz začetka aprila 1941 že začeli uresničevati. Zavzemal se je torej za nekoliko počasnejše ponemčevanje, ki bi ga uresničili šele pri prihodnjih generacijah, potem ko bi prej ustvarili potrebno vmesno plast, interesno vezano na Koroško in nemški rajh. Za takšno ponemčevanje ne bi izgnali že od začetka tako velikega števila ljudi, temveč le izobražence in sicer v Nemčijo, ne pa v Srbijo. Nujno potrební pogoj za začetek ponemčevalnega procesa bi bila naselitev ustreznih skupin nemških naseljencev, zlasti tistih iz

Italije, za kar je bil dr. Starzacher še posebej zadolžen.

Treba je povedati, da ni bil tisti čas dr. Starzacher sam, ki se je zavzemal za to, da bi velikopotezno izganjanje Slovencev omejili na nujno potreben obseg. Od 13. do 18. maja 1941 je slovensko Štajersko in Gorenjsko obiskal šef glavnega rasnega in kolonizacijskega urada SS v Berlinu SS-Gruppenführer Otto Hofmann, to je šef tiste ustanove, iz katere so bili t. i. rasni preiskovalci v preselitvenih komisijah v obeh zasedenih slovenskih pokrajinah. Ogledal si je delo teh ljudi, npr. tudi v Gorjah in Blejski Dobravi, in o izidih rasnega pregleda razpravljal tudi s šefom civilne uprave za Gorenjsko Franzem Kutschero. Bila sta presenečena nad tem, da je rasna podoba gorenjskega prebivalstva tako dobra, saj so rasni preiskovalci ugotavljali, da ima kar 85 odstotkov ljudi dobro rasno oceno in le 15 odstotkov slabo. S Kutschero sta 24. maja predlagala Himmlerju, naj bi nekoliko spremenil kriterije za rasne ocene, tako da bi še več ljudi vključili med rasno dobro ocenjene. Dne 28. maja so v glavnem štabnem uradu državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu pripravili predlog »smernic za izselitev tujih elementov iz Južne Koroške«, ki jih je nato 7. julija 1941 v Himmlerjevi odsotnosti podpisal šef tega urada Ulrich Greifelt in so pomenile občutno zmanjšan obseg izгона izobraženstva in prebivalstva iz obmejnega pasu ter popoln odstop od načrta za izgon priseljencev po letu 1914. Še spomladi 1941 so se v krogih, odgovornih za gospodarstvo in oborožitev v nemškem rajhu, začeli krepiti vojnogospodarsveni pomisleki proti množičnemu izganjanju Slovencev. Kutschera se je obrnil na Himmlerja, naj bi ponovno zmanjšali obseg množičnih deportacij na Gorenjskem, a je na reševanje te vloge vplivala tudi že vstaja slovenskega naroda in tudi drugih jugoslovanskih narodov. Le-ta je prisilila naciste, da so po izgonu več kot 2300 ljudi iz Gorenjske in Mežiške doline v Srbijo, predvsem izobražencev in drugih narodno zelo zavednih ljudi, množične deportacije na Gorenjskem odložili do konca vojne.

Potem ko so nacistični raznarodovalci na Koroškem in Gorenjskem začeli polagoma opuščati tisto smer raznarodovanja, ki jo je aprila določil Himmler in ki jo je dr. Starzacher navajal kot 2. rešitev gorenjskega vprašanja, ter se podajati na pot preudarnega, bolj sistematičnega, na daljši rok preračunane in navidezno milejšega raznarodovanja, ki jo je dr. Starzacher navajal kot 3. rešitev, so sklenili, da se mora za uresničevanje tega cilja »zraven meča postaviti še znanost.« Če bi nova meja nemškega rajha tekla nekje ob Drini ali če bi šlo za narod, ki bi živel nekje

v vzhodni Poljski, bi za uresničenje take naloge, tj. raznaroditve majhnega naroda, zadoščoval samo meč. Tukaj, na vidnem mestu, v bližini Italije in drugih držav, pa meč ni mogel sam opraviti tega dela, bila mu je potrebna »znanost«.

Že spomladi 1941 so nacistični funkcionarji v Celovcu in na Bledu sklenili, da je za raznarodovanje Slovencev na Gorenjskem potrebna »znanost«, da je to delo treba postaviti »na znanstvene temelje«. Menili so, da je za proučevanje nekaterih vprašanj raznarodovalnega dela na Gorenjskem treba ustanoviti ustrezno znanstveno ustanovo. Iz nekega dokumenta je mogoče razbrati, da naj bi to šefu civilne uprave predlagal njegov referent za šolstvo Dlaska. Verjetno so se o tem najprej dogovarjali med seboj v Celovcu in na Bledu in je nato šef civilne uprave za Gorenjsko 17. junija 1941 izročil posebno vlogo ministru za znanost, vzgojo in ljudsko izobrazbo dr. Bernhardu Rustu.⁹

Osnovni težavi, ki sta ju dr. Starzacher in Kutschera videla pri popolnem ponemčevanju Gorenjske, sta bili bližina ljubljanske univerze in kulturna avtonomija, ki jo je italijanski okupator dopuščal v ljubljanski pokrajini. Potem ko je priznal, da je ljubljanska univerza dosegla zgledne uspehe pri reševanju obmejnih vprašanj in obžaloval, da so za to zaslužni tudi profesorji, ki imajo nemška imena (Nachtigal, Weber, Oswald, Sturm, Ehrlich itd.), je poudaril:

»Delo na novem območju stoji daljnosežno pod vplivom dveh dejavnikov: 1. meja poteka 10 km pred vrati Ljubljane, 2. južni del Kranjske je dobil popolno avtonomijo. Učinke tujih duhovnih žarišč je treba zlomiti. Ta cilj lahko dosežemo le tedaj, če bo pooblaščen pokrajina imela enako ali podobno ustanovo, ki bo lahko namesto slovenskega duhovnega dela posredovala nemška znanstvena spoznanja.«

Zato naj bi Koroška prav zaradi novih nalog na Gorenjskem dobila »znanstveno-raziskovalno ustanovo«, ki bi bila »enakovredna svojemu nasprotnemu polu — univerzi v Ljubljani.«

Po tej utemeljitvi je Kutschera prosil ministra dr. Rusta, naj dovoli, da v Celovcu ustanovijo raziskovalno ustanovo in zanjo namenijo potrebna finančna sredstva. Ta raziskovalna ustanova naj bi po Kutscherozem predlogu imela po enega etnografa, slavista, germanista, geografa in arheologa ter dva zgodovinarja in vsak od teh naj bi imel ob sebi asistenta; skupaj s tremi upravnimi uslužbenci in dvema čuvajema muzejske zbirke naj bi imela ustanova torej 19 ljudi. Kutschera je v svoji vlogi tudi opisal naloge posameznih raziskovalcev:

»1. *Naloga zgodovinarjev*: Raziskava in prikaz nemških storitev in ustvaritev na vseh področjih javnega in kulturnega življenja v tem prostoru od karolinške dobe: preveritev in novi prikaz politične zgodovine, temeljita raziskava in nadroben prikaz nemške kolonizacije, nemškega gospodarskega življenja, socialnega razvoja, mestnih in tržnih pravic, pravnega življenja na podeželju, cehov, duhovnega in umetniškega življenja, kolikor to ne sodi na področje jezikoslovca in umetnostnega zgodovinarja;

raziskava langobardske kolonizacije in langobardskega vpliva v deželi;

raziskava sledov germanskega življenja v velikonemški dobi ali v času preseljevanja ljudstev.

2. *Naloga arheologa*: Raziskava prebivalstvenih, rasnih in kolonizacijskih razmer v prazgodovini s posebnim ozirom na čas preseljevanja ljudstev, še posebej na langobardsko dobo, v nenehni zvezi z zgodovinarjem.

3. *Naloga geografa*: Nujen primerjalni prikaz sodobnih naselitvenih razmer in naselitvenih oblik, prikaz prometnih in gospodarskih razmer dežele s posebnim upoštevanjem zgodovinskega poteka; raziskava in prikaz rasne sestave prebivalstva in zgodovinsko pojasnilo k temu. Dela z drugih področij geografije, geologije, morfologije in klimatologije.

4. *Naloga etnografa*: Raziskava oblik naselbin in hiš, predmetne ljudske umetnosti, rodovnih življenjskih in letnih šeg in navad, oblik ljudskega izročila.

5. *Naloga germanista*: Raziskava nemških narečij v Sorici in Kočevju. Ponemčevalno delo v zvezi s slavisti. Raziskava nemškega vpliva na južnoslovansko literaturo.

6. *Naloga slavista*: Raziskava nemškega vpliva na slovenska narečja. — Pregled južnoslovanskih literatur. — Spremljanje vseh novih izdaj. — Bibliografija najpomembnejših del. — Prevodi. — Ponemčevanje v zvezi z germanistom in zgodovinarjem.«

Svojo vlogo je Kutschera zaključil s sledečim stavkom: »Zagotavljam Vam, gospod minister, da uresničevanje firerjevega naročila: »Napravite mi to deželo nemško!« zahteva, da se znanost kakor povsod tudi tukaj postavi zraven meča.« Priložil ji je že omenjeno spomenico dr. Starzacherja z dne 22. maja 1941.

Verjetno je Kutschera svojo vlogo osebno izročil ministru dr. Rustu, ko je ta 17. junija 1941 prispel na obisk na Gorenjsko. Ko se je 22. junija odpeljal z Gorenjskega, je časnik »Kärntner Grenzruf« povedal nekaj več tudi o namenu ministrovega obiska:

»Posebej so se dogovorili o ustanovitvi učiteljskega v Kranju. Poleg nadaljnjih ukrepov,

ki so jih sprejeli za vzgojo in znanstveno prodiranje na novo območje, je tudi ustanovitev *nacionalnopolitičnega vzgojnega zavoda*⁴ in *raziskovalne ustanove za kolonizacijsko zgodovino in narodnostni razvoj* Južne Koroške.⁵

Vsi trije ukrepi, o katerih sta se posebej dogovarjala Kutschera in dr. Rust, so bili torej namenjeni nacističnemu raznarodovalnemu delu na Gorenjskem. Nemško učiteljišče v Kranju naj bi vzgajalo nov učni kader za pomembnejše slovenskih otrok, od katerih jih niti pol odstotka ni razumelo nemško, v nacionalnopolitičnem vzgojnem zavodu v Šentvidu pri Ljubljani naj bi vzgajali in urili mlade nacionalistične bojvnike za nemštvo in raziskovalna ustanova za kolonizacijsko zgodovino in narodnostni razvoj na Gorenjskem v Celovcu naj bi »znanstveno«⁶ dokazovala razliko med Slovenci na Gorenjskem na eni in Slovenci v Ljubljani in na Dolenjskem na drugi strani.

Minister dr. Rust je po svoji vrnitvi v Berlin izročil Kutscherovo vlogo uradu W(issenschaft) v svojem ministrstvu v »energično obdelavo.«

Iz nekega drugega vira izvemo, da sta se takrat na Bledu ali v Celovcu dve skupini vsaka zase zavzemali za ustanovitev raziskovalne ustanove. Najprej so celo nameravali predlagati ustanovitev univerze v Celovcu, a je minister dr. Rust še pred svojim obiskom Gorenjske zavrnil to rešitev. Dlaska in Kutschera ter nekateri njuni somišljeniki bi nato radi imeli takšno ustanovo, ki bi bila zvezana z dunajsko univerzo, nikakor pa ne z graško. Tako imenovani »Maier-Kaibitschev tovariški krog«⁷ (Maier-Kaibitsch — Kameradenkreis), v katerem je bil tudi dr. Starzacher, in ki se ni ujemal s Kutschero, pa bi rad imel lasten, od vseh drugih znanstvenih ustanov popolnoma neodvisen raziskovalni inštitut. Sprva so šla prizadevanja obeh skupin ločeno drugo mimo drugega, uskladili so jih šele poleti ali celo jeseni 1941. Vendar skoraj ničesar ne vemo o tem, dokler ni zadeva napredovala tako, da so o njej razpravljali že na širši konferenci.

Konferenca je bila na Bledu dne 6. oktobra 1941 in so na njej sodelovali novi vodja urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu major Alois Maier-Kaibitsch, njegov štabni vodja dr. Starzacher, referent za osnovne in meščanske šole pri šefu civilne uprave na Bledu ter hkrati ravnatelj novo ustanovljenega nemškega učiteljišča v Kranju dr. Franz Koschier, referent za srednje šole pri šefu civilne uprave na Bledu in ravnatelj kranjske gimnazije dr. Gatterer ter Himmlerjeva odposlanca SS-Obersturmbannführer Wolfram Sievers in profesor dr. Hans

Schwalm iz esesovske »znanstvene«⁸ ustanove »Die Ahnenerbe«.⁶

Iz obsežnejšega zaupnega zapisnika, ki ga je dva dni zatem na Bledu sestavil dr. Schwalm, izvemo, da je na konferenci najprej Maier-Kaibitsch orisal narodnopolitične razmere na Gorenjskem. Krajina in kultura sta tako sorodni Koroški kakor Kanalska dolina, prebivalstvo pa je popolnoma slovensko, manjka vmesni sloj vindišarjev, ki je značilen za Spodnjo Štajersko, nemštva ni, rasno je prebivalstvo dobro, delež nemške krvi je zelo znaten, srednjeveško nemštvo se je vse izgubilo v slovenstvu, po omiki, snagi vasi in mest, po vsem načinu življenja sploh kaže Gorenjska vseskozi nemške poteze, kulturne meje — če se izvzame jezik — ni na Karavankah.

Nato je Maier-Kaibitsch orisal ukrepe nemške civilne uprave, ki so bili enaki kakor na Spodnjem Štajerskem, in se ustavil pri načrtu množičnih deportacij Slovencev in ustanovitvi Koroške ljudske zveze ter poudaril:

»Te ukrepe so sprejeli brez zveze z Maier-Kaibitschem in narodnopolitičnim delovnim krogom v Celovcu. Pri izvajanju teh ukrepov, za katere se je zavzel gauleiter, so se tudi takoj pojavile občutne težave, ki so pripeljale do močnega vznemirjenja vsega območja.«

Zlasti kritično stališče je Maier-Kaibitsch zavzel do množičnih deportacij Slovencev, v katerih so — tako je govoril — organi varnostne službe nastopali mehanično in izgnali v glavnem rasno dragocene ljudi. Iz nadaljnega izvajanja izvemo za neko nadrobnost, ki je doslej ob pomanjkanju ustreznih virov (npr. fonda šefa civilne uprave za Gorenjsko) nismo poznali:

»Po vključitvi celovškega kroga, zbranega okrog Maier-Kaibitscha, se je gauleiter dal pregovoriti, da je izprosil spremembo izselitvenih smernic, ki jih je dal Berlin za Južno Koroško (beri: Gorenjsko — op. T. F.). Žal je privolitev iz Berlina prispela že po končani izselitvi prvega vala. (Verjetno namenoma, saj je bila koncipirana že 28. V. 1941 — op. T. F.). V poslednjem trenutku smo uspeli izvzeti iz izselitve le nekaj redkih ljudi, ki so jih malo pred tem prijeli, da jih izselijo (poleg tega niso izselili zdravnikov, ker je državna zdravniška zbornica pravočasno ugovarjala izgonu).«

Ker so se nekateri Slovenci, izgnani v Srbijo, do tedaj že vrnili v Ljubljano, je Maier-Kaibitsch trdil, da je izgon slovenskega izobraženstva iz Gorenjske dejansko pripomogel k utrditvi slovenskega vodstva v Ljubljani, ki od tam deluje tudi za Gorenjsko.

Maier-Kaibitsch ni ostal dolgo časa zvest temu gledišču. Dne 10. julija 1942 je namreč na zborovanju pokrajinskega urada za narodnostna vprašanja v Celovcu takole govoril o množičnih deportacijah Slovencev na Gorenjskem:

»Glede Gorenjske menim, da smo izselili še premalo izobraženstva. Drugače bi sedaj bilo tam bolj mirno.«⁷

Iz zapisnika konference na Bledu dne 6. oktobra 1941 izvemo prvič nekaj več določnega tudi o odnosu Maier-Kaibitschevega kroga do ustanovitve Koroške ljudske zveze:

»Popolnoma zgrešena je ustanovitev in organizacija Koroške ljudske zveze. Takšna organizacija, kakor Koroška ljudska zveza, bi bila smiselna tam, kjer je treba vodstveno zajeti sicer nemško usmerjeno, vendar še ne nemško vmesno plast, da bi pospešili sicer počasni ponemčevalni proces in imeli organizacijsko možnost, da bi iz prebivalstva izkoreninili politično in rasno nezaželene elemente. Ker pa na Južnem Koroškem (beri: Gorenjskem — op. T. F.) ni takšnega prebivalstva, je Volksbund dejansko postal nova organizacija Slovencev. V njej je sedaj 95 odstotkov vsega prebivalstva. Nujno potrebno je ukiniti Volksbund. Maier-Kaibitsch je predlagal ustanovitev Koroške ljudske službe. Ukinitev Koroške ljudske zveze pa začasno ni mogoče doseči, ker je to gauleiterjevo prestižno vprašanje. Z ustanovitvijo takšnega Volksdiensta bi imelo narodnopolitično vodstvo možnost, ne da bi bilo zvezano na togi aparat neke stranke, da po potrebi, od primera do primera, sodeluje z vsemi obnove voljnimi elementi in si torej zgradi popolnoma ohlapen zbor sodelavcev, ki ne bo opravljal političnih funkcij, kakor jih morajo funkcionarji kakšne strankine organizacije.«

Na podlagi nekih drugih virov smo sicer vedeli, da je Maier-Kaibitsch nasprotoval ustanovitvi Koroške ljudske zveze in se zavzemal za takojšnjo ustanovitev NSDAP na Gorenjskem, nismo pa vedeli, da je namesto Koroške ljudske zveze predlagal neko Koroško ljudsko službo. Po umestitvi novega gauleiterja NSDAP dr. Friedricha Rainerja, ki je postal tudi novi šef civilne uprave za Gorenjsko, so nacisti na Gorenjskem res ustanovili NSDAP, niso pa ukinili Koroške ljudske zveze in ne ustanovili Koroške ljudske službe.⁸

Po tej kritiki nekaterih ukrepov nemške civilne uprave na Gorenjskem je Maier-Kaibitsch na konferenci 6. oktobra 1941 prikazal lastne poglede na pot, po kateri naj bi Slovence na Gorenjskem pripeljali v nemštvo. Takole pravi:

»Firerjeve zahteve: »Napravite mi to deželo nemško!« ne moremo uresničiti in tudi ne bomo uresničili z izselitvijo sedanjega južno-

koroškega (beri: gorenjskega — op. T. F.) prebivalstva. Cilj lahko dosežemo le po poti postopnega vnemčenja dežele. Ob visoki udeležbi dragocene nordijske rasne dedne zasnove ta pot zagotavlja popoln uspeh in je po mnenju Maier-Kaibitscha edina pot, po kateri je tukaj mogoče iti. Vnemčenje dežele bo odvisno od pridobitve mladine. Samo njo lahko pridobimo za nemštvo. Po mnenju Maier-Kaibitscha bi bil obsojen na neuspeh vsak poskus ponemčevati starejše rodove. Kar lahko dosežemo in kar tudi moramo doseči, je strpen odnos starejše generacije do nemške uprave. Hkrati je treba doseči tudi to, da se ne bo upirala nemškim poskusom ponemčenja mladine.«

Nasproti aktivnosti slovenstva v Ljubljani je treba — tako je menil Maier-Kaibitsch — »Gorenjcem pojasnjevati, kaj jih dejansko loči od Ljubljančanov. Treba je torej vzbuditi in ustvariti gorenjsko zavest. Samo po takšni težavni poti lahko zgradimo duhovno pozicijo proti nacionalnemu slovenstvu v Ljubljani.«

Ta pot naj bi bila drugačna od tiste, ki so jo nacisti ubirali dotlej in tudi še v času, ko je Maier-Kaibitsch razpravljal o njej na konferenci. Najprej so si nacisti za Gorenjsko izmislili pojem »Južna Koroška« (Südkärnten) in so nameravali pri gorenjskem prebivalstvu ustvariti nekakšno zavest ali občutek pripadnosti h Koroški. Šlo jim je predvsem za to, da prikažejo ali poudarijo vse tisto, kar Slovence na Gorenjskem *veže na Koroško*. Na konferenci pa je Maier-Kaibitsch že govoril o vzbujanju in ustvarjanju gorenjske zavesti in mu je šlo za to, da bi prikazali ali poudarili vse tisto, kar Slovence na Gorenjskem *loči od Ljubljanec*. Tu naj bi nacistični nemški civilni upravi priskočila na pomoč »znanost«. »Očitno je, da se Gorenjci rasno in etnografsko razlikujejo od Dolenjcev in da se je na Gorenjskem obdržalo mnogo germansko-nemške krvi, da, da gre tukaj v mnogih potezah za deželo, ki živi na nemški način. Toda za narodno delo potrebujemo znanstveno gradivo, ki ga morajo ob popolnem pomanjkanju nemških znanstvenih del o deželi izdelati na novo vsi ustrezni krogi.« Za ustvaritev takšnega gradiva je Maier-Kaibitschev krog videl pred seboj dve nalogi in sicer pridobitev čimveč arhivskega in muzejskega gradiva iz Ljubljane ter ustanovitev raziskovalne ustanove.

Gorenjska je del Kranjske — tako je menil — in arhivsko ter muzejsko gradivo je bilo v Ljubljani, kjer so tisti čas tekle priprave na preselitev ljubljanskih Nemcev v rajh oziroma na Gorenjsko in Koroško. Pogodba o preselitvi kočevskih in ljubljanskih Nemcev, sklenjena med nemško in italijansko vlado, je sicer nemški strani omogočala

preslikavo vsega gradiva, ki se nanaša na nemštvo na obeh preselitvenih območjih, ni pa govorila o preslikavi drugega gradiva ali o izročitvi izvirnega gradiva. Zato je Maier-Kaibitsch upravičeno pričakoval »le malo izgledov na uspeh«, »kljub temu je treba poskusiti.« Za ustvaritev raziskovalne ustanove je bil Maier-Kaibitsch bolj odločen. Na sestanku je orisal zgodovino prizadevanj za takšno ustanovo. Obžaloval je, da nima Koroška lastnega vseučilišča, kakor ga ima npr. Štajerska. »V Gradcu so lahko velik del znanstvenega dela za ponovno osvojitve Spodnje Štajerske opravili že prej. Na Koroškem pa manjka ustrezna znanstvena ustanova... Opisane težavne narodnopolitične razmere na Južnem Koroškem (beri: Gorenjskem — op. T. F.) nujno zahtevajo, da mora biti tudi znanstveno delo podrejeno istemu narodnopolitičnemu vodstvu. Vpliv ustanov s tujega območja ali tistih ustanov, ki ne poznajo težavnih problemov Južne Koroške (beri: Gorenjske — op. T. F.), bi lahko imelo za posledico neizmerno škodo.« S tem je zavračal Rustov predlog, da bi ustanovili v Celovcu izpostavo ali oddelek dunajske univerze ali da bi nova raziskovalna ustanova bila inštitut, odvisen od dunajske univerze. Kakor bi se na eni strani odvisnost raziskovalne ustanove od univerze pokazala prednostna za izobrazbo znanstvenega kadra, tako bi imela na drugi strani neugodne posledice za odločilno pravico soodločanja koroških vodstvenih ustanov. »To soodločanje bi bilo odločilnega pomena tam, kjer bi šlo za pritegovanje slovenskih moči, vsekakor ne do takrat, dokler ne bo zrastle mlada nemško usmerjena generacija. Maier-Kaibitsch opozarja z vsem poudarkom na to, da bo nujno treba najti ljudi slovenske krvi, ki bi bili kot znanstveniki pripravljani svojim gorenjskim so-narodnjakom pojasnjevati zgoraj navedene razlike med Gorenjsko in Dolenjsko. Najbrž bi se v sedanji Južni Koroški (beri: Gorenjski, op. T. F.) in tudi v Ljubljani našli ljudje, ki bi bili pripravljani sodelovati. Pritegovitev takšnih sodelavcev (morda kot asistentov na raziskovalni ustanovi), njihovo nenehno nadzorovanje itd. pa bi lahko vodile in usmerjale koroške narodnopolitične vodstvene ustanove.«

Na konferenci so tudi že razpravljali o sedežu zamišljene raziskovalne ustanove. Trdili so, da je lahko le v Celovcu, nikakor pa ne nekje na Gorenjskem. Prej so predvidevali, da bi bil začasno v Kiesselsteinovem gradu v Kranju, dokler ne bi našli zanj ustrežnejših prostorov v Celovcu. Predlagali so, da bi bila nova raziskovalna ustanova zvezana z muzejem in arhivom. »Z združitvijo muzeja in arhiva ter sistemizacijo potrebnih mest za znanstvene delavce, z izgraditvi-

jo raziskovalne skupnosti, v katero bi poklicali tudi nekoroške znanstvenike, bi omogočili zvezo z močmi, ki so že na Koroškem, in predvsem bi bilo zagotovljeno potrebno vodstvo iz Korošcev.«

Maier-Kaibitschev »tovariški krog« je za vodjo te ustanove predlagal docenta dr. Eberharda Kranzmayerja iz Münchna, za zgodovinarja dr. Güntherja Glauerta iz Celovca in dr. Viktorja Paschingerja iz Innsbrucka, za etnografa dr. Oskarja Moserja iz Celovca, za slavista dr. Paulsena iz Dunaja. Menili so, da bi vprašanja iz germanistike lahko obravnaval dr. Kranzmayer sam, ne bi pa potrebovali tudi posebnega geografa, ker bi ta vprašanja lahko obravnaval dr. Paschinger. Arheologa naj bi predlagal dr. Egger z Dunaja.

O vprašanjih, ki so jih obravnavali na konferenci v Celovcu, in o predlogih, ki so jih tam sprejeli, je vodja tim. »ministrovega urada« v državnem ministrstvu za znanost, vzgojo in ljudsko izobrazbo v Berlinu profesor dr. Harmjanz 10. oktobra 1941 poročal ministru dr. Rustu. V svoji beležki je dr. Harmjanz omenil, da je bilo njegovo poročilo zelo kratko, »ker je sedaj zaradi zavoženih narodnopolitičnih razmer na Koroškem glede Slovencev treba zadevo obravnavati z izredno previdnostjo. Zadevni referat se je že avgusta povezal z ustreznimi preseljevalnimi ustanovami na Koroškem in Štajerskem, da bi bil nenehno na tekočem o razvoju te zadeve. Bilo je več tozadevnih razgovorov z državnim komisarjem za utrjevanje nemštva, ki sta ga zastopala SS-Obersturmbannführer Sievers in prof. dr. Schwalm.« Minister dr. Rust je prosil dr. Harmjanza za pregledno pismeno poročilo o vsej zadevi.

Dr. Harmjanz je v svojem tri strani dolgem preglednem poročilu prikazal nam že znana vprašanja okrog narodnopolitičnih razmer na Gorenjskem in prizadevanj za ustanovitev znanstvene ustanove. Nova je le njegova zamisel o samostojnosti ali odvisnosti ter financiranju: »Ta inštitut v Celovcu mora kljub svoji naslonitvi na neko univerzo načeloma delati samostojno in imeti takšno ime, ki bo navzven nevtrarno. Ni nobenega dvoma, da takšnega inštituta, ki bi bil le v ohlapni zvezi z univerzo v Gradcu, ne bo moglo financirati ministrstvo za znanost, vzgojo in ljudsko izobrazbo. To bi lahko, kakor v drugih primerih, storilo državno ministrstvo za notranje zadeve, ki že oskrbuje podobne inštitute na drugih obmejnih območjih.«

Dr. Harmjanz si je torej postavil vprašanje, zakaj ne bi takšnega inštituta, ki bi bil le ohlapno ali formalno zvezan z univerzo, financiral kdo drug in ne njegovo ministrstvo.

Saj je tudi tim. Südostdeutsches Institut v Gradcu, ki se je pod vodstvom dr. Helmuta Carstanjena ukvarjal predvsem z nacionalnopolitičnimi vprašanji Slovenske Štajerske, financiralo notranje ministrstvo. Ne vemo še, zakaj se za takšno rešitev niso mogli ogreti tudi koroški nacisti.

Toda dr. Harmjanz ni povezoval vprašanja financiranja inštituta samo z vprašanjem njegove večje ali manjše odvisnosti od te ali one ustanove. Videl je namreč še neko drugo, bolj načelno razliko, ki jo je na koncu svojega poročila prikazal takole:

»Znanstveni inštitut, ki bi bil podrejen ministrstvu za znanost, vzgojo in ljudsko izobrazbo, bi moral v prvi vrsti nemško-slovensko vprašanje obdelovati zgodovinsko in jezikovno-zgodovinsko. S tem pa ne bi našli nobene praktične aktualne rešitve vprašanja Koroška—Slovenija. Inštitut, o katerem govorimo, naj bi vprašanje vnemčenja Slovencev reševal praktično. Takšna rešitev pa ni zgolj naloga znanstvenega inštituta, podrejenega ministrstvu za znanost, vzgojo in ljudsko izobrazbo.«

Zato je dr. Harmjanz ministru odsvetoval, da bi ministrstvo pošiljalo še kakšne uradne zastopnike na Koroško, da bi se z eno (gauleiter Kutschera) ali drugo stranjo (Maier-Kaibitsch) pogajali ali posvetovali o inštitutu, ki po »svojih nalogah in ciljnih ne sodi na področje znanstvenih nalog ministrstva za znanost, vzgojo in ljudsko izobrazbo.« Bila pa je še ena okolnost, ki je dr. Harmjanza krepila v njegovem odklonilnem stališču. To so bile novice o razmerah na Gorenjskem oziroma Koroškem, ki jih je sporočil tudi svojemu ministru:

»Referent je dobil zaupna sporočila iz Koroške in Štajerske, da naj bi bil položaj gauleiterja in šefa civilne uprave zaradi njegovih nacionalnopolitičnih napak zelo omajan; krožijo že trdovratne govornice, da bo kmalu odpoklican, in da so že v teku obravnave o tem, kdo bo njegov naslednik. Stari gauleiterjevi sodelavci pri nacionalnopolitičnih vprašanjih so se ravno zaradi tega spornega slovenskega inštituta popolnoma odvrnili od njega. Gauleiterjevi napačni nacionalnopolitični ukrepi so tudi vzrok za močne napetosti med državnim organizacijskim vodjem Leyem in gauleiterjem Kutschero, ki je zavrnil sprejem Koroške ljudske zveze v okvir Nemške delovne fronte, samo da bi onemogočil ukinitve te zveze.«

Ne vemo še natančno, zaradi katerih vprašanj je moral Kutschera zapustiti Koroško in Gorenjsko, vendar drži, da so bila po sredi tudi ta vprašanja. Kajti tudi v neko drugo nemško ministrstvo, tj. propagandno, so tisti čas prihajale podobne novice. Salzburški gauleiter dr. Friedrich Rainer je tudi že 15.

septembra 1941 pisal vodji strankine pisarne Martinu Bormannu, da je pripravljen sprejeti funkcijo gauleiterja za Koroško. Je pa predlagal, naj bi začasno, najdlje do konca vojne, združili pokrajini Koroško in Salzburško, da bi za ureditev razmer na Gorenjskem dobili »širše frontno zaledje« kakor ga npr. za Spodnjo Štajersko pomeni Zgornja Štajerska. »Za nacionalnopolitično delo v Spodnji Štajerski je na razpolago dosedanja pokrajina Štajerska z 1,1 milijona prebivalcev. Pri pokrajini Koroški ne smemo upoštevati za delo plebiscitne cone, ker je tudi to območje treba prej še ponemčiti. Ostane torej nemško prebivalstvo z okrog 300.000 do 350.000 Korošci.« Natančno čez mesec dni je podobno predlagal Himmlerju tedanji višji vodja SS in policije v XVIII. vojnem okrožju dr. August Wilhelm Scheel, a mu je Himmler čez teden dni odgovoril: »Po večkratnih vprašanjih in po večkratnih predlogih sta firerjev izrazilo odločni ukaz in njegova jasna volja takšna, da mala pokrajina Salzburška ostane. Nahrulite vsakogar, ki bi izražal kakšne druge poglede! Firer je odločil in s tem se neha vsaka razprava.« Hitler je 18. novembra 1941 res imenoval dr. Rainerja za koroškega in dr. Scheela za salzburškega gauleiterja, Kutschero pa so poslali najprej v Berlin in nato v Varšavo.⁹

Verjetno so odklonilno stališče ministrstva za znanost, vzgojo in ljudsko izobrazbo do ustanovitve raziskovalne ustanove v Celovcu v njegovem okviru, vedno večje napetosti med Kutschero in Maier-Kaibitschevim krogom, nekajkratna in nato dokončna odložitve priključitve Gorenjske in Spodnje Štajerske k nemškemu rajhu ter zamenjava koroškega gauleiterja in šefa civilne uprave za Gorenjsko bili tisti razlogi, ki so odložili tudi nadaljnja razpravljanja o ustanovitvi omenjenega celovškega raziskovalnega inštituta. Toda po prihodu novega gauleiterja in šefa civilne uprave, ki je bil doma iz Koroške (iz Št. Vida ob Glini) in ki je imel pri Hitlerju in osrednjih državnih ustanovah v Berlinu trdnejši položaj kakor pa njegov predhodnik Kutschera, so nastale drugačne razmere. Dober opazovalec razmer na Gorenjskem in tudi na Koroškem, vodja blejske podružnice državnega propagandnega urada NSDAP za Koroško Lothar Weber, jih je 11. decembra 1941 opisal takole: »Trenutno se v Celovcu bije priskutna bojna igra za naklonjenost novega gospoda. Tega tekmovanja se na Koroškem udeležujejo vsi, ki imajo položaj in ime.«¹⁰

Dr. Rainer se je kot novi gauleiter za Koroško in šef civilne uprave za Gorenjsko zelo zavzel za ustanovitev že omenjene raziskovalne ustanove v Celovcu. Ne vemo sicer, kdaj in kako je Maier-Kaibitschev krog raz-

pravljaj z njim o tem vprašanju, vemo pa, da je dr. Rainer januarja 1942, potem ko se je dodobra seznanil z razmerami na Gorenjskem (ta ga je sprejela z barikadami na cestah in z vseljuskim odporom), o ustanovitvi raziskovalne ustanove govoril osebno s Hitlerjem. Sodim, da je bil ta pogovor 22. januarja 1942 v Hitlerjevem glavnem stanu v Vzhodni Prusiji. Znani so nam že trije akti, ki so jih izdale osrednje nemške državne ustanove nekaj dni po tem pogovoru.

Dne 29. januarja 1942 je državni minister in šef državne pisarne dr. Heinrich Lammers s posebnim dopisom seznanil vrhovne državne ustanove, da je Hitler ukazal, naj v prihodnje tisto zasedeno ozemlje, ki ga upravlja dr. Rainer kot šef civilne uprave, označujejo za »Gorenjsko« (Oberkrain). To je bilo vsekakor pomanjkljivo sporočilo, saj ga je moral 22. februarja 1942 dopolniti tako, da tisti del zasedenega ozemlja, ki spada h Koroški, označujejo za »Mežiško dolino«, in da se zato v naslovu šefa civilne uprave nič ne spremeni. Le-ta je v svojem naslovu uporabljal naziv »zasedena ozemlja Koroške in Kranjske.« Po teh dveh sporočilih so nacisti v Celovcu in na Bledu nehali za Gorenjsko uporabljati ime »Južna Koroška«.

Konec januarja ali prve dni februarja 1942 je dr. Lammers poslal notranjemu ministrstvu sporočilo, ki ga je to dne 5. februarja 1942 poslalo vrhovnim državnim ustanovam, da je po »firerjevem naročilu« priključitev Gorenjske in Spodnje Štajerske k nemškemu rajhu »še za naprej odložena.«¹¹

In končno je znano še tretje Lammersovo sporočilo, poslano 30. januarja 1942 samo državnemu ministru za znanost, vzgojo in ljudsko izobrazbo dr. Rustu. To sporočilo se glasi:

»Ob priliki svojega poročanja pri firerju je gauleiter dr. Rainer prosil firerja, naj bi dal soglasje za ustanovitev državnega inštituta za raziskovanje koroške dežele. Firer ni imel proti temu nobenih pomislekov, je pa istočasno dr. Rainerja napotil na Vas kot na pristojnega državnega ministra.«¹²

Ker je sedaj šla zadeva po obratni poti, tj. od vrha navzdol, seveda ni imel nihče več kakšnih glasnih pomislekov. Zadevo je ponovno reševal dr. Harmjanz. Ta je že 10. februarja 1942 sporočil ministru dr. Rustu, da je inštitut, ki naj bi se imenoval »Institut für Kärntner Landesforschung«, istoveten s »Forschungsinstitut für die deutsch-slowenischen Kulturbeziehungen, Klagenfurt«, za katerega so z dopisom WE 355/42 NW poslali državnemu ministru za finance ustrezen predlog za dodelitev proračunskih sredstev. Iz tega bi lahko sklepali, da se je moral dr. Rainer še pred svojim pogovorom s Hitlerjem načelno sporazumeti z ministrom dr. Ru-

stom za financiranje novega inštituta, za katerega pa je uporabljal še prvotno ime in da je do spremembe imena prišlo šele v poslednjem času. Prav gotovo se komu izraz »nemško-slovenski kulturni odnosi« ni zdel ustrezen.

Čez mesec dni, tj. 17. marca 1942, je imel dr. Rainer v Hotelu Vierjahreszeiten v Münchnu konferenco, ki so se je udeležili njegov referent za znanost dr. Medweth iz Celovca, SS-Standartenführer dr. Wüst kot rektor münchenske univerze, SS-Obersturmbannführer Wolfram Sievers kot predstojnik Himmlerjeve ustanove »Die Ahnenerbe« in profesor dr. Eberhard Kranzmayer z münchenske univerze. O tem, kaj so razpravljali na tej konferenci, zvemo iz zapisnika, ki ga je še tisti dan sestavil Sievers in ga poslal ministrstvu za znanost, vzgojo in ljudsko izobrazbo.¹³

Najprej je dr. Rainer orisal predzgodovino raziskovalnega inštituta. »On je pred kratkim o tem v firerjevem glavnem stanu poročal državnemu vodji SS, ki je pozdravil zamišljeno ustanovitev in izrazil pripravljenost za tesnejše sodelovanje z ustanovo »Die Ahnenerbe«. Ko je dr. Rainer poročal firerju, je ta dal svoje dovoljenje, da se inštitut ustanovi 1. 4. 1942.«

Dr. Rainer je nato povedal, da se je dogovoril z ministrom dr. Rustom, da bo ta prevzel inštitut v finančni proračun, ne da bi ga vezali na kakšno univerzo (podobno kakor so to storili z državnim inštitutom za zgodovino nove Nemčije). Toda ponovno se je zadeva zapletla pri dr. Harmjanžu, ki je povedal, da dovoljenje za ustanovitev inštituta še ne pomeni odobritev sredstev, o čemer mora odločiti državni minister za finance. »Gauleiter Rainer je v tem videl birokratsko oviro, ki je ne more razumeti, ker so mu profesorja Harmjanža opisali kot zelo aktivnega in vsemu formalizmu nenaklonjenega človeka.« Ponovno so na konferenci zavrnil predlog o povezavi inštituta z graško ali dunajsko univerzo, češ »da bi od tam samo poskušali biti varuhi dela na Koroškem, če ga že ne bi kar oteževali.« Zato so razpravljali o svarilu dr. Harmjanža, naj ne ustanavljajo »državnega« inštituta (Reichsinstitut), ker bi ta nato prišel v pristojnost notranjega ministristva. Ugotovili so, da jim ne preostane nič drugega, kakor da ustanovijo »pokrajinski« inštitut (Gauinstitut). Dr. Rainer je obljubil, da se bo na sestanku z ministrom dr. Rustom v Salzburgu 18. marca zavzel za to, da bo raziskovalna ustanova v Celovcu pokrajinski inštitut in popolnoma neodvisen od dunajske ali graške univerze.

Končno so razpravljali še o namestitvi raziskovalnega kadra. Dr. Rainer je za vodjo inštituta predlagal profesorja dr. Kranzma-

verja, za glavne sodelavce pa dr. Klebla za srednjeveško zgodovino, dr. Güntherja Glauerta za geografijo, dr. Georga Graberja za etnografijo, dr. Paulsena za slavistiko in še profesorja Gienharta. Skupno naj bi sistemizirali deset delovnih mest za raziskovalce. Za poslovodjo so predvideli Ungerja. Ob tej razpravi je rektor Münchenske univerze dr. Wüst predlagal, naj bi se inštitut zvezal z Münchensko univerzo, ker ta drugače ne bi pustila dr. Kranzmayerja, da bi jo zapustil, saj ima on edino stolico za slovenski jezik. Inštitut naj bi vodil iz Münchna in naj bi en semester delal tam, drugi pa v Celovcu. Dr. Wüst je še svetoval, naj bi predvidene sodelavce zaposlili le kot zunanje sodelavce za določene raziskovalne naloge.

Na tej konferenci se je dr. Rainer dogovoril s predstojnikom Himmlerjeve ustanove »Die Ahnenerbe« Sieversom, da bo sprejela vodjo in sodelavce inštituta v svojo sestavo.

Kakor vidimo, ohranjeni ali nam dostopni dokumenti od januarja 1942, tj. približno od takrat, ko je šef civilne uprave za Gorenjsko dr. Rainer nasledil Kutschero, omenjajo novo ime za predvideno raziskovalno ustanovo v Celovcu. Namesto da bi ga imenovali inštitut za preučevanje »nemško-slovenskih kulturnih odnosov«, so mu dali novo ime »inštitut za preučevanje koroške dežele«. Verjetno so ime spremenili iz dveh razlogov, prvič, da ne bi navzven preveč očitno poudarjali njegovega protislovenskega cilja, in drugič, ker so raziskovalno področje inštituta razširili z Gorenjske na tisti del Koroške, kjer živijo Slovenci. Dr. Rainer in Maier-Kaibitsch sta bila namreč soglasna, da ni mogoče »rešiti« gorenjskega vprašanja, če prej ne rešijo koroškega.

Kaže, da se je na Koroškem ravno v letu 1942 začela nova nacistična protislovenska ofenziva, ki so jo pripravljali že v letu 1941. Ob preseljevanju Nemcev iz Kanalske doline na Koroško je Maier-Kaibitsch kot vodja pokrajinskega mejnega urada (Gaugrenzlandamt) v Celovcu aprila 1941 dal pobudo, da bi dali posestva zavednih Slovencev na Koroškem nemškemu priseljencem iz Kanalske doline. Po izjavi samega Maier-Kaibitscha na sodnem procesu leta 1947, naj bi Himmler aprila 1941, ko je v Celovcu izdal že omenjene smernice za množičen izgon Slovencev iz Gorenjske in Mežiške doline, govoril tudi o potrebi po izgonu »50.000 Slovencev« iz Koroške.¹⁴ Čez nekaj mesecev, tj. 25. avgusta 1941, sta Maier-Kaibitscheva pobuda in to Himmlerjevo stališče našla izraz v Himmlerjevi odredbi o preselitvi kanalskih Nemcev v južni del Koroške, Gorenjsko in Mežiško dolino ter o nasilnem izgonu in zaplombi imetja kakih 200 narodno zelo zavednih in protifašistično usmerjenih slovenskih družin iz Ko-

roške. Sredi aprila 1942 so zbrali v taborišču Žrelec pri Celovcu in odpeljali v nemška preseljevalna taborišča okoli tisoč koroških Slovencev. In Maier-Kaibitsch je na zborovanju pokrajinskega urada za narodnostna vprašanja v Celovcu 10. julija 1942 poudarjal:

»Dogodki na Balkanu v preteklem letu so nam dali priložnost, da na območju severno od Karavank napravimo konec s tako imenovano slovensko manjšino. Od tistega časa na Koroškem ni več nobenega slovenskega manjšinskega vprašanja... Treba je enkrat za vselej storiti konec z vindišarskim občevalnim jezikom in sicer tudi v zasebnem življenju. Na ozemlju severno od Karavank je treba govoriti nemško; to je treba doseči z vsemi sredstvi... Naša prva in najpomembnejša naloga v prihodnosti je torej iztrebljanje slovenskega jezika iz javnega in zasebnega življenja.«¹⁵

Razumljivo je torej, da so koroški nacisti v raziskovalno območje predvidenega inštituta vključili tudi s Slovenci naseljeni del Koroške in za ta inštitut tudi določili novo ime. Za sedaj še nimamo podatkov o nadaljnjih pripravah na ustanovitev inštituta. Ne vemo še tudi, kdaj so se odločili, da bodo njegovo ustanovitev časovno povezali s proslavo obletnice koroškega plebiscita. Nekaj dni pred to proslavo, tj. 3. oktobra 1942, je dopisnik ali časnikar B. Petrei v časniku »Karawanken Bote« na podlagi razgovora z vodjo pododdelka II d v uradu državnega namestnika za Koroško dr. Medwethom objavil članek »Zavod za raziskovanje kárntnerske dežele«. Bralec je že po podnaslovu članka »Nemška znanost zoper panslavistično propagando« lahko slutil, kakšen znanstveni inštitut snujejo v Celovcu, še bolj odkrita sta v članku samem:

»Po vrnitvi Oberkraina ima naš Gau nalogo, da to deželo organično zopet popolnoma uvede v državno zvezo. Da se je moralo to nalogo rešiti tudi na znanstvenem polju, je bilo od vsega početka jasno. Zaradi tega je bila ustanovitev zavoda, ki se je izvršila na pobudo Gauleiterja, brezpogojna nujnost. Vseučilišče v Ljubljani je smatralo svoj čas kot svojo izredno nalogo, da dá Nemčiji ukradenim ozemljem z intenzivnim propagandnim duševnim delom »znanstveno podlago«. Da, šlo je tako daleč, da je »utemeljevalo« upravičenost na srednji Kárnten.

Temu ljubljanskemu propagandnemu duševnemu delu od takrat naj bodo sedaj nasproti postavljena temeljita nemška znanstvena raziskovanja. Jasno in odločno bodo kazala, da so od prve zasedbe dežele germansko-nemški naseljenci do danes dali deželi rasični in kulturni obraz. Ta razmotrivanja je Gauleiter predočil Führerju v glavnem stanu in

Führer je pritrdil, da se takoj ustanovi inštitut kot za vojno odločujoča naprava.«

Dalje je članek napovedal, da bo ravnatelj novega inštituta, ki bo zvezan z graškim vseučiliščem, univerzitetni profesor dr. Eberhard Kranzmayer. Inštitut bo imel lastne in zunanje sodelavce in je med prvimi omenil le etnografa dr. Georga Graberja in arheologa dr. Karla Dinklageja, med slednjimi pa zgodovinarja dr. Martina Wutteja, umetnostnega zgodovinarja dr. Grimschitza, nacističnega funkcionarja Kraussa in profesorja Karla Ginharda. Napovedal je še, da bo zaradi pomembnosti dogodka ob ustanovitvi inštituta govoril sam minister dr. Rust in sklenil:

»Inštitut bo znanstveno politično orodje v rokah političnega vodstva, da s primerjajočo preiskavo korenin in življenjskih zakonov tudi stvarno neovrgljivo utemelji ideologijo nemške zahteve do prastare germanske nasebine dežele Oberkraina.«¹⁶ (Podčrtal T. F.)

Inštitut za raziskovanje koroške dežele so ustanovili na obletnico koroškega plebiscita 10. oktobra 1942, vendar kaže, da minister dr. Rusta ni bilo na slavnosti. Isti dan so ustanovili še t. i. Koroško znanstveno družbo (Kärntner Forschungsgesellschaft), ki je zajela raziskovalce, ne glede na katerem raziskovalnem področju so delali. Tudi ta organizacija je imela predvsem politične naloge, saj je bilo že vnaprej določeno, da ji bo dajal naloge pokrajinski vodja NSDAP za Koroško.¹⁷

Dosežke svojega dela je inštitut ugotavljal prvič na slavnostnem delovnem zborovanju 11. oktobra 1943 na obletnico svoje ustanovitve. Iz članka »Ein Jahr Institut für Kärntner Landesforschung«, objavljenega 12. oktobra 1943 v Kärntner Zeitung,¹⁸ izvemo, da je imel inštitut v prvem letu svojega obstoja za glavno nalogo »raziskavo o germanski ljudski dediščini na Koroškem«. Ravnatelj inštituta dr. Kranzmayer je najprej objavil v reviji »Carinthia« članek o ostankih germanskega življenja v koroških krajevnih imenih, nato pa si je prizadeval prikazati »velik vpliv nemškega jezika in nemške materialne kulture na slovensko« ter je v ta namen pripravil dva krajša članka »o nemških izposojenkah v slovenščini« in »o nemški predstavi o svetu v slovenskem ljudskem jeziku«. Nadaljeval in dokončal je delo Primusa Lessiaka »o jezikovnem otoku Sorica na Gorenjskem«.

Kranzmayerjevo delo se je zelo ujemalo z delom vodje oddelka za predzgodovino in za zgodnjo zgodovino dr. Karla Dinklageja in njegovega asistenta Hermanna Müller-Karpa, ki sta si prizadevala prikazati, da so Germani živeli na Koroškem nepretrgoma že od začetka 6. stoletja n. št. Ta oddelek je po gauleiterjevem prizadevanju in s pomočjo sodelavca nemškega arheološkega inštituta v Rimu

dr. Siegfrieda Fuchsa zelo vneto izkopaval na Bregu pri Rožeku in na Bledu.

Vodja oddelka za etnografijo profesor dr. Georg Graber se je ukvarjal z raziskovanjem pripovedništva in narodnih noš, zlasti pa o langobardskem izročilu na Koroškem. Njegovemu asistentu dr. Oskarju Moserju pa je raziskovanje oblike gradnje hiš na Koroškem pretrgal vpoklic v vojsko.

V zemljepisnem oddelku je profesor dr. Viktor Paschinger nadaljeval pripravo pokrajinskega atlasa, je pa napisal tudi brošuro o krajini in gospodarstvu Gorenjske. Dr. Günther Glauert, ki se je vrnil iz vojske, je objavil knjigo o naselitveni geografiji na Gorenjskem. Asistentka dr. Annemarie Richter je sestavila uvod k delu o jezikovnem otoku Sorica na Gorenjskem in raziskovala planinsko gospodarstvo v Krških Alpah.

Inštitut je začel pripravljati tudi dve seriji del svojih sodelavcev, t. i. malo in veliko. Za prvo so v prvem letu njegovega obstoja in dela pripravili deli dr. Kranzmayerja in dr. Glauerta, za drugo pa je dr. Martin Wutte pripravil novo izdajo svojega dela »o koroškem osvobodilnem boju.«

Že iz tega članka lahko ugotovimo, da so se sodelavci novega inštituta za raziskovanje koroške dežele ukvarjali skoraj samo z vprašanji Gorenjske in slovenskega dela Koroške. Izpolnjevali so predvsem politično nalogo in je zato lahko šef civilne uprave za Gorenjsko dr. Friedrich Rainer na nekem zborovanju 26. septembra 1943 izjavil: »Inštitut za raziskovanje koroške dežele se je izkazal.«

OPOMBE

1. Nadrobneje o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji v letih 1941—1945 glej mojo razpravo s tem naslovom. — 2. Denkschrift über die Wege, die besetzten Gebiete Kärntens kulturell und völkisch in den Altgau Kärnten und das Reich einzugliedern. Deutsches Zentralarchiv Potsdam (krajšam: DZA Potsdam), fond Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung (krajšam: RMWEV), Bd. WE 2939/41. Kopije te spomenice in tudi drugih dokumentov iz fonda nacističnega ministrstva za znanost, vzgojo in ljudsko izobrazbo, ki jih navajam v tem članku, hrani arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Posredoval mu jih je dokumentacijski arhiv avstrijskega odporniškega gibanja na Dunaju leta 1967. V svoji razpravi, omenjeni v opombi št. 1 tega članka, tega gradiva še nisem mogel upoštevati. — 3. DZA Potsdam, fond RMWEV, Bd. WE 2939/41. — 4. V takšne »nacionalnopolitične vzgojne zavode« (Nationalpolitische Erziehungsanstalt, skrajšano: NAPOLA), ki jih je vodil esesovski polkovnik Heissmeier, so pošiljali mlade Nemce, da bi jih na polvojaški način izsolali in izurili za mlade bojevnike za nemštvo. V Sloveniji so takšna za-

voda uredili v Škofovih zavodih v Šentvidu pri Ljubljani in na gradu Mokrice pri Brežicah. Zanimivo je, da so oba zavoda uredili v bližini nove meje nemškega rajha, prvega ob novi meji z Italijo, drugega pa ob novi meji s Hrvaško. — 5. Kärntner Grenzruf 21./22. 6. 1941. — 6. »Die Ahnenerbe« je bila esesovska »znanstvena« družba, ki je imela nalogo raziskovati germansko predzgodovino, v vojnem času pa se je ukvarjala tudi z vojaškimi raziskavami. Vodil jo je esesovski major dr. Wolfram Sievers. Spadala je med tiste esesovske ustanove, ki so še posebej pritegovale Himmlerjevo osebno zanimanje. (Hans Buchheim: Die SS — Das Herrschaftsinstrument. Befehl und Gehorsam. Olten u. Freiburg i. B. 1965. Str. 243. — 7. Glej op. 15. — 8. Glej op. 1. — 9. Scheelovo pismo Himmlerju 15. 10. 1941, Himmlerjevo pismo dr. Scheelu 22. 10. 1941, Scheelovo pismo Himmlerju 9. 11. 1941, National Archives Washington, navitek T-175; 122; prepis Hitlerjevega odloka o imenovanju dr. Rainerja za koroškega gaulajterja in šefa civilne uprave za Gorenjsko 23. 11. 1941. DZA Potsdam, fond Rechnungshof des Deutschen Reiches, Bd. 1969 (krajšam: RHDR). — 10. Webrovo poročilo dr.

Kriegu 11. 12. 1941, arhiv IZDG, f. 1003 n. — 11. Lammersovi sporočili z dne 29. 1. in 22. 2. 1942, ZDA Potsdam fond RHDR, Bd. 1969, str. 34, 36. — 12. Stuckartovo sporočilo 5. 2. 1942, DZA Potsdam, fond RHDR, Bd. 1969. — 13. Sieversov zapisnik 17. 3. 1942, DZA Potsdam, fond RMWEV, Bd. WE 1032/42. — 14. T. Zorn: Poizkusi izselitve koroških Slovencev med drugo svetovno vojno. Kronika, 1966, št. 2, str. 80. — 15. Auszug aus dem Vortrage des SS-Standartenführers Maier-Kaibitsch in Anwesenheit des Gauleiters, des stellv. Gauleiters, des Regierungspräsidenten, der Kreisleiter und von über 100 führenden Personen der Partei und des Staates anlässlich der Tagung des Gauamtes für Volkstumsfragen am 10. 7. 1942 in Klagenfurt. — Izvirnik v arhivu Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani, fond urada za utrjevanje nemštva na Bledu. — 16. Karawanken Bote 3. 10. 1942. — 17. B. Petrei: Kärntnerska znanstvena družba. Karawanken Bote 7. 10. 1942. — 18. Ein Jahr Institut für Kärntner Landesforschung. Kärntner Zeitung 12. 10. 1943. Na ta članek me je opozoril in mi preskrbel prepis dr. T. Zorn, za kar se mu lju-beznivo zahvaljujem.

